

УДК 347.7(477)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА В КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

І. І. Гришина,

*старший викладач кафедри правового забезпечення
господарської діяльності ННІПМК,
Харківський національний університет
внутрішніх справ*

Анотація: У статті здійснено аналіз правової доктрини та сучасного стану національного законодавства, що забезпечує порядок застосування відповідальності до акціонерного товариства як суб'єкта корпоративних правовідносин. Окреслено проблемні питання обов'язків акціонерного товариства та досліджено аспекти відповідальності зазначеного суб'єкта.

Ключові слова: акціонерна відповідальність, акціонерне товариство, акціонер, юридичні обов'язки товариства.

Аннотация: В статье проведен анализ правовой доктрины и современного состояния национального законодательства, которое обеспечивает порядок применения ответственности к акционерному обществу как субъекту корпоративных правоотношений. Очерчены проблемные вопросы обязанностей акционерного общества и исследованы аспекты ответственности данного субъекта.

Ключевые слова: акционерная ответственность, акционерное общество, акционер, юридические обязанности общества.

Summary: Law doctrine and modern national legislation which provide the order of its appliance to the joint-stock company as to the subject of joint-stock legal relations are analyzed in the article. Problem issues of joint-stock company responsibilities are examined in the article; some aspects of the subject legal liability are examined.

Key words: joint-stock liability, joint-stock company, stockholder, joint-stock company legal responsibility.

Юридична особа, в тому числі й акціонерне товариство (далі – АТ) – один із видів суб'єктів права, особа визнана носієм прав та обов'язків. У правовій доктрині існує думка, висловлена С. Алексєєвим, що для суб'єкта права характерні дві основні ознаки. По-перше, це особа, учасник суспільних відносин, яка за своїми властивостями фактично може бути носієм суб'єктивних юридичних прав та юридичних обов'язків. Для цього вона повинна володіти: а) зовнішньою відокремленістю; б) персоніфікованістю; в) здатністю виробляти, виражати та здійснювати персоніфіковану волю. По-друге, це особа, реально здатна брати участь у правовідносинах, яка набула властивості суб'єкта права з огляду на юридичні норми.

Витрати майбутнього акціонера, пов'язані з інвестуванням в АТ, повинні певною мірою компенсуватися обов'язками товариства по відношенню до акціонера. Чинне законодавство України приділяє мало уваги відповідальності такого суб'єкта акціонерних правовідносин як АТ. Корпоративне законодавство встановлює різні види корпоративних обов'язків товариства, але не передбачає при цьому відповідальність за їх невиконання. У зв'язку з цим акціонерам доволі складно здійснювати захист своїх прав

у цивільно-правовому порядку. Це пов'язано зі складністю доказування наявності причинно-наслідкового зв'язку між діями товариства та спричиненням шкоди його акціонерам [2, с. 458].

Питання окреслення кола юридичних обов'язків АТ та відповідальності такої юридичної особи у корпоративних відносинах розглядали І. Шиткіна, В. Кравчук, Є. Губина, І. Тарасов, О. Молотников. Однак варто констатувати, що їх наукові підходи та висновки не мають одностайності, суто теоретичного, або суто практичного характеру з відривом від аналізу положень чинного законодавства.

Метою статті є з'ясування особливих аспектів відповідальності такого суб'єкта корпоративних правовідносин як АТ.

Найголовнішим питанням, позбавленим уваги законодавця, є окреслення кола обов'язків товариства з відповідним закріпленням цього у окремій статті Закону України «Про акціонерні товариства». Така позиція пояснюється взаємністю корпоративних відносин, де правам акціонерів кореспондують обов'язки АТ і навпаки. Проте чинний Закон не містить чітко сформульованих обов'язків товариства. Наша думка ґрунтується на тому, що хоча й обов'язки АТ можуть бути передбачені у статуті або акціонерному договорі, проте не всі акціонери

мають можливість ознайомитися з відповідними документами. Порядок надання АТ інформації передбачається ст. 78 Закону України «Про акціонерні товариства».

Похідним з викладеного матеріалу є такий проблемний аспект. Чи несе відповідальність АТ за дії своїх засновників? Законодавчо закріплено принцип відповідальності товариства за своїми зобов'язаннями всім належним йому майном (ст. 96 Цивільного Кодексу України (далі – ЦК), ч. 2 ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства»). Крім того встановлено, що товариство не відповідає за зобов'язаннями своїх акціонерів. Однак із загального принципу, що передбачає майнову незалежність АТ від зобов'язань акціонерів, є виключення, пов'язане з особливим періодом у діяльності товариства – його заснуванням. Товариство вважається створеним з дня внесення відповідного запису в Єдиний державний реєстр юридичних осіб (ч. 3 ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства»). Однак під час створення товариства його засновники можуть понести значні витрати, пов'язані з вчиненням відповідних дій. У зв'язку з цим законодавець передбачає можливість перенесення тягаря відповідальності безпосередньо на товариство, що є можливим лише за умови схвалення дій засновників загальними зборами акціонерів (ч. 2 ст. 12 Закону України «Про акціонерні товариства»). Окрім того це можливо лише за умови, що інформація про такі зобов'язання товариства відображена у статуті.

Особливе значення для акціонерних правовідносин має відповідальність АТ за ведення та збереження реєстру акціонерів. Незважаючи на те, що за договором про ведення реєстру акціонерів відповідні дії покладаються на реєстратора, саме товариство, а не реєстратор повинне відповідати за невиконання або неналежне виконання зобов'язання з ведення та збереження реєстру акціонерів [2, с. 459]. За дії реєстратора перед своїми акціонерами відповідальність несе товариство, оскільки саме воно доручає ведення реєстру реєстратору (характерні ознаки має договір доручення ст. 1000 ЦК). Відповідно емітент, на якого покладається обов'язок з належного ведення та збереження реєстру несе відповідальність перед володільцями цінних паперів і саме боржник повинен відшкодувати кредитуру збитки, спричинені невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання [2, с. 459]. Закон України «Про акціонерні товариства» не передбачає не лише вид відповідальності, її розмір та строки застосування до АТ, а взагалі не передбачає можливості притягнення даного суб'єкта до такої відповідальності.

Акціонери як власники товариства повинні мати право вирішувати найважливіші питання діяльності товариства. Рішення з таких питань повинні прийматися вищим органом товариства – загальними зборами акціонерів. Перелік повноважень загальних зборів, у тому числі тих, що належать до виключної компетенції, має бути чітко встановлений у статуті товариства. АТ повинно нести відповідальність за непроведення або несвоєчасне проведення загальних зборів акціонерів, за ненадання, несвоєчасне надання або надання недостовірної інформації та документів, що стосуються порядку денного загальних зборів акціонерів. Незважаючи на те, що Закон України «Про акціонерні товариства» (ч. 1 ст. 36) уточнює, які саме документи відносяться до числа тих, що пов'язані з порядком денним загальних зборів, як, коли і де з такими документами може ознайомитись акціонер, відповідальності АТ за невиконання покладених на нього відповідних обов'язків не приділяється жодної уваги.

Ще однією проблемою, що заслуговує уваги є нововведення, передбачене ч. 3 ст. 35 Закону України «Про акціонерні товариства» про проведення загальних зборів акціонерів виключно за місцем знаходження товариства, крім випадків, коли на день скликання загальних зборів 100-ма відсотками акцій товариства володіють іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, а також міжнародні організації. З однієї сторони зазначене нововведення носить досить позитивний характер, більшою мірою гарантуючи акціонерам реалізацію права на участь у загальних зборах, але повна законодавча заборона проводити загальні збори не за місцем знаходження товариства носить негативний характер, оскільки можливі ситуації, коли проведення загальних зборів на території товариства повністю неможливо фізично (через відсутність умов для розміщення великої кількості акціонерів, через природні катаклізми, що сталися тощо). З цього приводу в юридичній літературі [3, с. 371-372] зауважено, що Закон України «Про акціонерні товариства» повинен містити положення, згідно з яким загальні збори акціонерів слід проводити виключно за місцем знаходження товариства, за винятками, встановленими статутом для випадків повної фізичної неможливості проведення загальних зборів за місцем знаходження товариства, при цьому місце проведення загальних зборів повинне означати адресу у населеному пункті, за якою проводимуться збори.

Одним з основних питань, які підіймаються міноритарними акціонерами, є участь у розподілі прибутку і отримання дивідендів

за підсумками роботи АТ. Невиплата дивідендів носить повсюдний і масовий характер, завищений штучною збитковістю товариства. Існує й другий варіант, пов'язаний з істотною необхідністю збільшення капіталовкладень. І як наслідок, виплата дивідендів є недоцільною і є нічим іншим як вилученням обігових коштів. Численні випадки невиконання дивідендів за рішеннями, за якими стоять мажоритарні акціонери, слугують саме їх інтересам, і деякою мірою стають предметом зловживань з їх сторони. Адже господарські товариства, зокрема акціонерні, створюються з метою отримання прибутку на користь акціонерів. Мажоритарні акціонери, не зацікавлені у виплаті дивідендів міноритаріям, що у свою чергу, на думку О. Белікова, є грубим порушенням у сфері корпоративних правовідносин, оскільки виплата дивідендів за своєю сутністю є обов'язком товариства по відношенню до своїх акціонерів [4, с. 98-101]. Але з цим неможливо погодитися, оскільки у АТ виникає обов'язок з виплати дивідендів лише після прийняття відповідного рішення загальними зборами акціонерів та до оголошення про їх виплату. У Законі України «Про акціонерні товариства» не передбачено відповідальності товариства як за порушення строків виплати дивідендів, так і за невиконання оголошених дивідендів взагалі. Навпаки ЦК та Закон України «Про акціонерні товариства» визначають навіть конкретні випадки, в яких товариству заборонено виплачувати дивіденди акціонерам. Виходячи з положень зазначеного Закону, ризик неотримання у процесі діяльності АТ прибутку несе акціонер у межах належних йому акцій. І оскільки право акціонера на отримання оголошених дивідендів вчасно та отримання їх взагалі не підкріплюється відповідальністю товариства, то фактично його захист є проблематичним. Єдиним способом отримання дивідендів для акціонерів, що є власниками п'яти і більше відсотків голосуючих акцій є внесення питання до порядку денного загальних зборів акціонерів про розподіл прибутку АТ за звітний період.

Рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – ДКЦПФР) «Про затвердження Положення про порядок збільшення (зменшення) розміру статутного фонду акціонерного товариства» № 387 від 22 лютого 2007 року передбачає неможливість у майбутньому порушення переважного права акціонерів на придбання додатково випущених акцій, але не передбачає, в якому випадку і яку саме відповідальність повинно нести АТ за невиконання або неналежне виконання покладеного на нього обов'язку. Усі власники простих акцій мають однакове переважне право

на придбання акцій нового випуску. Недотримання АТ переважного права акціонерів на придбання акцій додаткової емісії може стати підставою для відмови ДКЦПФР у реєстрації випуску акцій. Відповідно до ч. 4 ст. 27 Закону України «Про акціонерні товариства» у випадку порушення АТ порядку реалізації акціонерами переважного права ДКЦПФР може прийняти рішення про визнання емісії недобросовісною та зупинення розміщення акцій цього випуску. Товариство не може встановлювати будь-які обмеження на відчуження акціонером своїх акцій або примушувати їх продавати. Товариство може викуповувати в акціонера акції, що належать йому, для наступного перепродажу, розповсюдження серед своїх працівників або анулювання. Усі ці операції відбуваються виключно за згодою акціонера. У цьому випадку АТ після узгодження з акціонером ціни цих акцій укладає з ним звичайний цивільно-правовий договір у письмовій формі. Перехід та реалізація акціонером права власності на акції визначається чинним законодавством. Згідно зі ст. 128 ЦК право власності у набувача речі за договором виникає з моменту передачі речі, якщо інше не передбачено законом або договором. Тобто законом чи договором може бути встановлено виняток із загального правила. А саме ст. 5 Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу в Україні» встановлюються вимоги щодо здійснення переходу права власності на цінні папери в Національній депозитарній системі. Так, право власності на цінні папери, випущені у бездокументарній формі, переходять до нового власника з моменту зарахування цінних паперів на рахунок власника у зберігача. Проте норми чинного законодавства не містять положень стосовно притягнення до відповідальності АТ у випадку неповідомлення або несвоєчасного повідомлення акціонерів про додаткову емісію акцій.

Законодавством (ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства») передбачено ще один обов'язок товариства, у випадку невиконання якого АТ повинно нести відповідальність, особливість застосування якої законодавством не встановлено – обов'язковий викуп належних акціонеру акцій. У випадку прийняття негативного для акціонера рішення на рівні товариства, акціонер може звернутися до суду з позовом про викуп за відповідну оплату належних йому акцій. Аналіз чинного законодавства дозволяє виділити такі особливості обов'язкового викупу товариством своїх акцій:

- це здійснюється лише у випадках, прямо передбачених законом;

- право на викуп виникає у акціонера лише у випадку змін істотних умов інвестування, які виникли безпосередньо з волевиявлення акціонерного товариства;

- викуп повинен здійснюватися відповідно до процедури, передбаченої розділом XII Закону України «Про акціонерні товариства». Умова викупу – достатність капіталу товариства; голосування проти прийняття загальними зборами рішення та реєстрація для участі у загальних зборах. Передбачено також право на викуп і для володільців привілейованих акцій – для захисту їх від істотних умов інвестування. У частині 4. ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства» мова йде про те, що перелік акціонерів, які мають право вимагати здійснення обов'язкового викупу належних їм акцій, складається на підставі переліку акціонерів, які зареєструвалися для участі у загальних зборах, на яких було прийнято рішення, що стало підставою для вимоги обов'язкового викупу акцій. У частині 2 ст. 66 Закону України «Про акціонерні товариства» зазначається, що товариство у випадку прийняття загальними зборами рішення про пропорційний викуп акцій надсилає кожному акціонеру письмове повідомлення про кількість акцій, що викупуються, їх ціну та строк викупу. У свою чергу відповідно до ч. 1 ст. 35 Закону України «Про акціонерні товариства» повідомлення про проведення загальних зборів товариства надсилається кожному акціонеру, зазначеному в переліку акціонерів, складеному в порядку, встановленому законодавством про депозитарну систему України, на дату, визначену наглядовою радою. На нашу думку, перелік акціонерів, що мають право викупу товариством належних їм акцій повинен збігатися з переліком осіб, що мають право на участь у загальних зборах акціонерів і це повинно відображатися у законодавстві. Окрім того законодавчо невизначено права осіб, які стали володільцями акцій після складання переліку акціонерів, що мають право на участь у загальних зборах, на яких може прийматися рішення, що значно вплине на інтереси цих осіб. Закон України «Про акціонерні товариства» не передбачає такого моменту як можливість викупу товариством лише повністю оплачених акціонерами акцій, це пов'язано з тим, що при

повторному та подальшому розміщенні акцій у законодавстві мова йде про те, що вони повинні сплачуватися одразу в повному обсязі. Для захисту прав міноритарних акціонерів, які не отримують дивіденди є досить доцільним питання щодо викупу належних їм акцій. Право вимагати викупу товариством належних акціонеру акцій спрямоване, в першу чергу, на захист прав міноритарного акціонера, який не голосував «за» або голосував «проти» певних рішень загальних зборів, які обмежують його права.

Оскільки АТ є самостійним суб'єктом цивільно-правових, у тому числі й корпоративних відносин то відповідно така особа повинна самостійно відповідати за своїми зобов'язаннями. До проблемних аспектів відповідальності АТ у корпоративних відносинах можна віднести:

1) відсутність чіткої системи обов'язків перед акціонерами у відповідній статті Закону України «Про акціонерні товариства»;

2) відсутність механізму захисту прав акціонерів, що іноді має прояв у зловживанні правами посадовими особами органів управління АТ, що має безпосереднє відношення до зміни правового становища самого товариства.

У Законі України «Про акціонерні товариства» необхідно правам та обов'язкам АТ виділити окремий розділ, де буде чітко прописано, які права та обов'язки має товариство, у якому випадку воно буде нести відповідальність у випадку невиконання чи неналежного виконання ним своїх обов'язків, строки, розмір та порядок її застосування, а також розробити механізм захисту прав акціонерів від зловживань правами посадовими особами органів управління, тим самим законодавство захистить законні права та охоронювані законом інтереси акціонерів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев С.С. Общая теория права [Текст] / С. С. Алексеев. – Т. 2. – М., 1982. – С. 138.
2. Корпоративное право [Текст]: учеб. для студ. вузов, обучающихся по направлению «Юриспруденция» / отв. ред. И.С. Шиткина. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – С. 458.
3. Кравчук В.М. Корпоративне право [Текст]: Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. – К. : Істина, 2005. – С. 371-372.
4. Беліков О. Майнові суперечки в корпоративних правовідносинах [Текст] / О.Беліков // Юридичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 98-101.